

III. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

BARTOSZ NIEŚCIOR

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Polska

SGH Warsaw School of Economics, Poland

e-mail: bniesc@sgh.waw.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7950-5794>

Departament Polityczny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce – wprowadzenie do badań

The Political Department of the Ministry of Internal Affairs in interwar Poland:
An introduction to research

The Ministry of Internal Affairs in the Second Polish Republic was a key ministry responsible for, among other things, monitoring public sentiment, controlling the activity of political parties, cooperating with local administrations, and combating anti-state activity. Its responsibilities also included surveillance of the political opposition and press censorship. These tasks were primarily handled by the Political Department, which was granted special powers in this regard after the May Coup (1926). The importance of the Ministry of Internal Affairs, as well as the Political Department itself, for the government of the time is undeniable. Despite their significant role and assigned responsibilities, as presented in this study, no monograph has yet been written on this topic. Research conducted in the Central Archives of Modern Records in Warsaw revealed numerous archival sources on the subject that have not been studied in detail. The article aims to identify the main research issues to be addressed in detail in the forthcoming monograph. These include the influence and operating methods of the Political Department in terms of social and political control, its cooperation with and pressure on the security services, and its assessment as a professional tool for achieving political goals by the Sanation camp. The Political Department was undoubtedly a key element in the structure of the Ministry of Internal Affairs. The presented text also demonstrates the complexity and

ambiguity of the assessment of the Department's activities: on the one hand, it was a stabilising element of the state, and on the other, a tool for restricting political freedoms, especially after 1926. Clarifying these issues may further deepen our understanding of the functioning of the Ministry of Internal Affairs and its subordinate institutions in the Second Polish Republic.

Keywords: Ministry of Internal Affairs, Second Polish Republic, Political Department, state security

Wstęp

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW) w II Rzeczypospolitej to kluczowy resort rządowy odpowiadający za bezpieczeństwo i porządek publiczny, w dużym stopniu wpływający na kształtowanie się sytuacji polityczno-społeczno-narodowościowej kraju. Właściwe ustrukturyzowanie go oraz określenie zadań nadzorczych i roli w odradzającym się państwie polskim stanowiło dla ówczesnych władz istotny cel.

Choć zainteresowanie historyków i badaczy administracji funkcjonowaniem organów władzy publicznej w latach 1918–1939 było znaczne i zaowocowało wieloma monografiami, to istnieje luka badawcza w zakresie kompleksowego opracowania działalności Departamentu Politycznego MSW – jednej z najważniejszych komórek ministerstwa. Kwestia ta pojawia się wprawdzie w literaturze, lecz wciąż brakuje poświęconego jej syntetycznego opracowania.

Celem artykułu jest przedstawienie zasadniczych problemów badawczych związanych z funkcjonowaniem Departamentu Politycznego MSW w II Rzeczypospolitej. Tekst ma charakter wprowadzający i stanowi etap przygotowawczy do planowanej monografii, w której zagadnienia te zostaną poddane szczegółowej analizie.

1 lutego 1918 r. zaczęły obowiązywać przepisy wynikające z dekretu Rady Regencyjnej o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskiem¹. Artykuł 24 określał sprawy, którymi miał się zająć i przygotować w pierwszej kolejności minister spraw wewnętrznych. Artykuł 38 stanowił z kolei, iż w momencie wejścia w życie powyższej regulacji minister obejmuje zarządem pełnoprawne ministerstwo przekształcone z tzw. departamentu². Miało to fundamentalne znaczenie, gdyż wtedy rozpoczęto formowanie struktury omawianego resortu. MSW, jak na ówczesne czasy, należy ocenić jako nowoczesne. Model funkcjonowania opierał się na zasa-

¹ Dekret Rady Regencyjnej z dnia 3 stycznia 1918 r. o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskiem, Dz.U. 1918, nr 1, poz. 1.

² Powołanie pierwszego ministra MSW wyprzedziło organizację pierwszego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Warto zauważyć, że zdarzenia te nastąpiły wcześniej niż formalne powstanie niepodległego państwa polskiego. Szerzej: Roman Hausner, *Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych* (Drukarnia Gazety Administracji i Policji Państwowej, 1939), 3–5.

dach europejskich urzędów³. Statut organizacyjny i regulaminy wewnętrzne przez lata Polski międzywojennej często ulegały zmianom. Szczególny był rok przewrotu majowego, od którego to Departament Polityczny uzyskał specjalne kompetencje.

W gestii analizowanego pionu leżały najistotniejsze zadania mające związek z życiem społeczno-politycznym w kraju⁴, kwestiami mniejszości narodowych⁵ i sprawami bezpieczeństwa⁶. Te ostatnie niewątpliwie można uznać za najważniejsze nie tylko dla samego resortu spraw wewnętrznych, ale także dla ówczesnej ogólnokrajowej polityki rządu.

Przedstawiając właściwość wskazanego działu MSW, należy wyróżnić etapy związane ze zmianami strukturalnymi i kompetencyjnymi, które zachodziły w samym ministerstwie i na poziomie Rady Ministrów. Pierwszy z nich to lata 1918–1925, kiedy przeprowadzano liczne reorganizacje sekcji i wydziałów wewnętrznych zajmujących się sprawami późniejszego tytułowego departamentu. Przykładem

³ Waldemar Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939* (Wydawnictwo UMCS, 2009), 71.

⁴ Szerzej: Waldemar Kozyra, „Polityka Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1926–1928. Wybory parlamentarne z 4 i 11 marca 1928 r.,” *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 20 (2017): 398–405.

⁵ Po odzyskaniu niepodległości II Rzeczypospolita była państwem wielonarodowościowym. Ministrowie spraw wewnętrznych szczególną uwagę zwracali na mniejszość żydowską, ukraińską, białoruską czy niemiecką. Za raportowanie i przedstawianie analiz sytuacyjnych dotyczących działań antypolskich, różnych agitacji czy innych rozruchów ulicznych do ministra spraw wewnętrznych odpowiedzialny był od 1921 r. Departament Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy, a następnie zadania te przejął w 1926 r. Departament Polityczny. Szerzej: Dariusz Matelski, „Polityka narodowościowa II Rzeczypospolitej wobec mniejszości niemieckiej,” *Przegląd Historyczny* 90, z. 2 (1999): 151–155; Maciej Mądziel, „Polityka Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej wobec mniejszości ukraińskiej w latach trzydziestych XX wieku,” *Colloquium* 3 (2011): 24–30; Andrzej Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939* (Wydawnictwo Ossolineum, 1979); Waldemar Paruch, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu pilsudczykowskiego (1926–1939)* (Wydawnictwo UMCS, 1997): 173–240.

⁶ Nadzór nad sprawami związanymi z bezpieczeństwem został ujednolicony i na stałe przyporzędowany do Departamentu Politycznego (kompetencje te zostały w tej komórce aż do wybuchu II wojny światowej) w 1926 r. W początkowych latach niepodległego państwa polskiego były one rozproszone po poszczególnych sekcjach MSW, a od 1921 r. do wspomnianego 1926 r. zajmował się tym Departament Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy. Zmian tych dokonano w myśl art. 24 i 38 Dekretu Rady Regencyjnej z dnia 3 stycznia 1918 r. o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskiem (Dz.U. 1918, nr 1, poz. 1) Okólnikiem Ministra Spraw Wewnętrznych z maja 1919 r. i uzupełniającym go z dnia 13 czerwca 1919 r. (Dz.Urz. MSW 1919, nr 37, poz. 484), a następnie kluczowe było uchwalenie Statutu organizacyjnego MSW, który wszedł w życie 1 kwietnia 1921 r. (M.P. 1921, nr 74, poz. 115) i kolejnego Statutu organizacyjnego wprowadzonego rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 1 lipca 1926 r. (M.P. 1926, nr 158, poz. 459). To właśnie na podstawie tych aktów normatywnych ostatecznie ukształtowała się struktura nadzoru nad sprawami bezpieczeństwa w resorcie spraw wewnętrznych.

takiego przeobrażenia jest powołanie samodzielnego Wydziału Politycznego⁷ wyodrębnionego z Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy. W jego obszarze znalazły się zagadnienia ogólnopolityczne, narodowościowe, wyznaniowe i dotyczące języka urzędowego. Kolejny okres to lata 1926–1939, czyli od daty utworzenia Departamentu Politycznego w schemacie MSW aż do wybuchu II wojny światowej. Wtedy zostały mu bezpośrednio przypisane wydziały: Społeczno-Polityczny, Narodowościowy i Bezpieczeństwa.

Szczegółowe opracowanie i odtworzenie pracy departamentu, zwłaszcza z uwagi na zakres jego zadań, pozwoli lepiej poznać codzienne funkcjonowanie i kierunki polityki prowadzonej przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, kooperację pomiędzy innymi komórkami resortu oraz instytucjami będącymi w jego nadzorze. Umożliwi także odpowiedź na pytanie, czy procesy te były przeprowadzane i wykonywane prawidłowo, z uwzględnieniem ówczesnie obowiązujących regulacji prawnych wewnętrznyresortowych i ogólnokrajowych, oraz pomoże ocenić jego wpływ i metody w zakresie kontroli społecznej i politycznej, nacisku na służby bezpieczeństwa i roli jako profesjonalnego narzędzia do osiągania celów politycznych, wykorzystywanego szczególnie przez obóz sanacyjny.

1. Stan badań nad Departamentem Politycznym MSW w II Rzeczypospolitej

W ostatnich dekadach zagadnieniami administracji publicznej, organizacji poszczególnych instytucji rządowych czy procesami prawotwórczymi władzy wykonawczej kształtującymi się w okresie międzywojennym zajmowało się wielu badaczy. Błędem byłoby pominąć któregoś z nich, dlatego uwzględnione zostały ich najważniejsze prace, które w różnym stopniu były związane z problematyką Departamentu Politycznego MSW w latach 1918–1939.

Za wybitnego prawnika administratywistę pracującego od 1919 r. w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych należy uznać Romana Hausnera⁸. W swoich licznych opracowaniach szczegółowo analizował on kwestie funkcjonowania najwyższych władz, z uwzględnieniem struktury MSW⁹. Jego sztandarowa praca powstała

⁷ Wydział Polityczny powstał wraz z wprowadzeniem nowego Statutu organizacyjnego w MSW z dnia 12 lipca 1923 r., M.P. 1923, nr 172, poz. 218.

⁸ Jarosław Kostrubiec, „Roman Hausner (1883–1947) – wybitny administratywista Polski międzywojennej”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 66 (2019): 141–172, <http://dx.doi.org/10.17951/g.2019.66.1.141-172>.

⁹ Roman Hausner, „Organizacja władz administracyjnych”, *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 24–27 (1922); Roman Hausner, „Organizacja i zakres działania władz administracji ogólnej”, *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 2 (1928): 1–10; Roman Hausner, „Rozwój organizacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”, *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 9 (1929): 11–18; Ro-

w 1939 r.¹⁰ i w dużym stopniu dotyczyła analizy zmian wewnętrznych oraz kompetencji MSW na podstawie właściwych statutów i regulaminów¹¹. Departament Polityczny został jednak ujęty w tych rozważaniach tylko przy opisie reorganizacji komórek ministerialnych. O sprawach leżących w gestii ministra spraw wewnętrznych, prowadzonej przez niego polityce oraz organizacji resortu traktowały publikacje Waldemara Kozyry¹². Były one o tyle istotne, że niektóre z nich zawierały opisy zadań przypisanych do Departamentu Politycznego MSW, takich jak: nadzór nad służbami informacyjno-politycznymi, przeprowadzanie analiz i raportów życia społeczno-politycznego kraju, ustalanie zagrożeń dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, współpraca z konfidentami kontrolowanymi przez MSW i badanie nastrojów społecznych¹³. Kolejną interesującą pozycją jest monografia Adama Grzegorza

man Hausner, „Zmiany w organizacji władz naczelných”, *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 18 (1932): 15–21; Roman Hausner, „Zakres działania władz administracji ogólnej”, *Gazeta Administracji* 24 (1936): 11–19.

¹⁰ Hausner, *Pierwsze dwudziestolecie administracji*.

¹¹ Autor w swojej pracy opisywał również kompetencje szefów resortu MSW na przestrzeni lat, organizację pracy urzędów podlegających MSW. Sporządził także szczegółowe wyliczenie chronologiczne poszczególnych ministrów spraw wewnętrznych i ich zastępców wraz ze wskazaniem okresu urzędowania.

¹² Waldemar Kozyra, „Ustawowe uprawnienia ministrów spraw wewnętrznych i zarys ich realizacji w Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939”, w: *Państwo – władza – społeczeństwo w dwudziestym wieku*, red. Waldemar Kozyra (Wydawnictwo UMCS, 2004), 11–52; Waldemar Kozyra, „Polityka Ministra wnutrisznych spraw Polskojji Respubliki szczodo Schidnich Kresiu w 1918–1926 rr”, w: *Ucrainica – Polonica*, red. Jan Tereszczenko (Instytut Historii im. M. Hruszewskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy i Żytomierski Państwowy Uniwersytet Iwana Frank, 2005), 25–46; Waldemar Kozyra, „Działalność kierownictwa resortu spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie konfliktu polsko-bolszewickiego: luty 1919–październik 1920”, w: *Rok 1920. Wojna i polityka*, red. Mirosław Szumiło (Wydawnictwo UMCS, 2011), 29–48; Waldemar Kozyra, „Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych w zakresie organizacji i funkcjonowania urzędów organów administracyjnych w latach 1918–1926”, w: *Dzieje biurokracji*, red. Artur Górak (Wydawnictwo UMCS, 2018), 19–40; Waldemar Kozyra, „Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w dziedzinie aprowizacji i jej wpływ na aprowizację armii polskiej w latach 1918–1939”, w: *Oblicza wojny*, red. Witold Jarno i Jarosław Kita (Wydawnictwo UŁ, 2020), 187–210; Waldemar Kozyra, „Polityka administracyjna resortu spraw wewnętrznych w zakresie spraw wojskowych w latach 1926–1939”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 33, z. 1 (2019): 282–301; Waldemar Kozyra, „Polityka administracyjna kierownictwa resortu spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej wobec samorządu terytorialnego w latach 1918–1939”, *Przegląd Sejmowy* 174, z. 1 (2023): 7–29, <https://doi.org/10.31268/PS.2023.164>, Waldemar Kozyra, „Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Polsce Odrodzonej 1918–1939”, *Dzieje Najnowsze* 2 (2010): 34–50.

¹³ Waldemar Kozyra, „Służba informacyjno-polityczna resortu spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w pierwszych latach po zamachu majowym (1926–1930)”, w: *Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej. Materiały*, red. Piotr Kołakowski i Andrzej Peplowski (Avalon, 2011), 115–131; Waldemar Kozyra, „Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1922–1926”, *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 12 (2009): 237–263; Waldemar Kozyra, „Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec ży-

Dąbrowskiego z 2015 r.¹⁴ Choć dotyczyła głównie funkcjonowania systemu kancelaryjnego MSW, to można w niej znaleźć także cenne wiadomości i źródła odnoszące się do kompetencji merytorycznych poszczególnych departamentów MSW, danych kadr urzędniczych resortu czy wewnętrznych zmian organizacyjnych. Jako pierwsza podejmuje ona kwestię procesów zachodzących w konkretnej wydzielonej komórce ministerstwa¹⁵.

Rolą MSW w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa publicznego zajmuje się z kolei Andrzej Misiuk. Jest to ważne zagadnienie, gdyż w drugiej połowie okresu międzywojennego sprawy bezpieczeństwa zostały przypisane właśnie do Departamentu Politycznego MSW¹⁶.

Głównym przedmiotem zainteresowania historyków prawa były więc dotąd wewnętrzne zmiany organizacyjne MSW i ogólne prowadzenie polityki przez resort, np. w aspekcie obronności i porządku państwa. Sprawy związane z Departamentem Politycznym w niektórych z wyżej wskazanych pozycji poruszano bardzo ogólnie. Co więcej, nie sposób przedstawić publikacji, która w większej mierze wzmiankuje o badanej komórce MSW. Analiza i opis działania konkretnych wydziałów i departamentów ministerstw II Rzeczypospolitej wciąż nie cieszą się uwagą badaczy. Wydawać by się mogło, że obszar administracji publicznej okresu międzywojennego został już dogłębnie zbadany, jednak przedstawiona wyżej luka wymaga niewątpliwie uzupełnienia.

2. Kształtowanie się struktury i kompetencji Departamentu Politycznego MSW w latach 1918–1925

Pierwsze lata funkcjonowania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przebiegały na ciągłej reorganizacji urzędu. Zastanawiano się nad utworzeniem nowej struktury

cia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1918–1922”, *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 10 (2007): 323–359.

¹⁴ Adam Grzegorz Dąbrowski, *Kancelaria Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie w latach 1918–1939* (Wydawnictwo Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych Archiwum Akt Nowych, 2015).

¹⁵ Istotnym zagadnieniem, zwłaszcza dla badaczy struktury MSW w II Rzeczypospolitej, może być np. szczegółowy opis obiegu pism wewnątrz resortu i zasad tworzenia registratury oraz archiwum zakładowego MSW.

¹⁶ Andrzej Misiuk, „Dwie konstytucje policyjne II Rzeczypospolitej. Od ustawy z 24 lipca 1919 r. do rozporządzenia Prezydenta RP z 22 marca 1928 r.”, *Studia Politologiczne* 51, z. 1 (2007): 15–33; Andrzej Misiuk, *Od Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Posterunku Policji Państwowej. Dzieje ustroju organów policyjnych i administracyjnych w II RP w latach 1919–1926* (Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, 1988); Andrzej Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania* (Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996); Andrzej Misiuk, *Zarys ustroju administracji spraw wewnętrznych w Polsce. Przemiany prawno-organizacyjne od połowy XVIII wieku do współczesności* (Difin, 2018); Andrzej Misiuk, *Służby specjalne w II Rzeczypospolitej 1918–1939* (Bellona, 1994).

służby bezpieczeństwa (np. zlikwidowano powołane w 1918 r. Biuro Wywiadowcze MSW i w to miejsce zorganizowano, jak się później okazało na krótko, Wydział Informacyjny¹⁷). Minister zobowiązywał, drogą okólników i rozporządzeń, podległą sobie administrację (m.in. komisarzy powiatowych) do comiesięcznego składania sprawozdań sytuacyjnych o zagrożeniach politycznych, gospodarczych i społecznych¹⁸. W myśl kolejnych zmian wewnętrznych w resorcie wydawano coraz to nowsze wytyczne o prawidłowym raportowaniu zidentyfikowanych niebezpieczeństw dotyczących porządku publicznego¹⁹. Odpowiedzialna za bezpieczeństwo wewnętrzne była Policja Państwowa, która przysyłała cykliczne specjalne meldunki do MSW, np. o stanie przestępczości²⁰. Nadzór polityczny sprawował nad nią szef MSW za pośrednictwem sekcji, a od 1921 r. – Departamentu Publicznego i Prasy, w którego strukturze działał specjalny Wydział Porządku Publicznego i Policji, mający stały administracyjny kontakt z funkcjonariuszami PP.

Sprawozdawczość miała dla resortu MSW istotne znaczenie. W takich dokumentach znajdowały się m.in. opisy prawdopodobnych akcji strajkowych, ryzyka tworzenia ruchów wywrotowych, ogólnego stanu bezpieczeństwa na danym obszarze czy informacje o działalności opozycyjnej²¹. Było to szczególnie ważne, gdyż po 1920 r. znacznie wzrosła aktywność ugrupowań komunistycznych. Rozpoczęto większą infiltrację tych środowisk, a rządzący otwarcie wspierali akcje antykomunistyczne

¹⁷ Korespondencja MSW luty-marzec 1919 r. dotycząca reorganizacji struktur służby bezpieczeństwa, Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Departament Polityczny (MSW DP), 1000.

¹⁸ Okólnik Nr 162 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 3 kwietnia 1919 r., AAN, MSW DP, 973.

¹⁹ Okólnik nr 780 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 3 grudnia 1919 r. w sprawie przedkładania sprawozdań o stanie bezpieczeństwa w powiecie do Sekcji III Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy – Wydział BB, AAN, MSW DP, 973. Jest to o tyle ciekawy przykład, że okólnik ten wprost mówi, iż wszelkie zarządzenia i stosunki dotyczące bezpieczeństwa państwa są przypisane do kompetencji Sekcji III Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy (pkt 1).

²⁰ Raporty dają nam lepszy obraz ówczesnej przestępczości. Na przykład w lutym 1920 r. było aż 31 morderstw, 7 szpiegostw i 166 różnego rodzaju oszustw. Obliczenia: Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów*, 284–285; por. Krzysztof Krajewski, „Przestępczość w II Rzeczypospolitej w świetle danych statystycznych”, *Archiwum Kryminologii* 34 (2012): 531–566; Leon Radzinowicz, „Przestępczość w Polsce w latach 1924–1933 na podstawie policyjnej statystyki kryminalnej”, *Archiwum Kryminologiczne* 2 (1935): 1–132.

²¹ Opisywano tam wszystkie sytuacje, które były zagrożeniem dla ewentualnego wewnętrznego spokoju państwa, jak również te mające istotny charakter polityczny dla ówczesnej władzy. Były to m.in.: wybuch strajku głodowego w fabryce, informacja o aresztowaniu działacza młodzieżówki komunistycznej, pozyskanie wiadomości od informatorów dotyczące zamkniętego spotkania ugrupowań lewicowych, działalność organizacji żydowskich w Polsce. Zob. Teczki sprawozdania, raporty sytuacyjne, AAN, MSW DP, 1017, 1018, 1019, 1020.

czy powstała w 1921 r. Ligę Antybolszewicką²². Dokonywano też przeglądów prasy narodowościowej, co pozwalało na interwencję odpowiednich służb, gdy uznano, że artykuły dziennikarskie mogły podsycać nastroje społeczne przeciwko władzy lub skłaniać do powoływania grup, stowarzyszeń czy innych organizacji antypolskich²³. Po 1920 r. wojewodowie mieli obowiązek przygotowywać stałe (miesięczne) i doraźne (przy współpracy z miejscową komendą wojewódzką) sprawozdania dla MSW. Po zebraniu wszystkich wpływających do resortów pism referat informacyjny przygotowywał ministerialne sprawozdanie z poddanych analizie spraw. Struktura tego dokumentu wyglądała następująco: pierwsza część dotyczyła opisu ogólnej atmosfery i sytuacji w państwie, druga obejmowała ruchy wywrotowe, następnie: ruchy i związki zawodowe, mniejszość niemiecka, sytuacja Żydów, ugrupowania ukraińskie, ludność białoruska, duchowieństwo prawosławne, a ostatnią stanowiła charakterystyka stosunków w Spiszu i Orawie. Przedstawiona wyżej komórka MSW rozsyłała następnie w tym przedmiocie podpisaną przez ministra notę do różnych adresatów, m.in.: prezydenta RP, Prezesa Rady Ministrów, wszystkich ministrów konstytucyjnych, szefa Sztabu Generalnego, a także prokuratorów sądów apelacyjnych i wojewodów²⁴. Kwestie te były priorytetowe dla kierujących MSW. Przywiązywali oni dużą wagę do utrzymania porządku wewnątrz państwa i uspokajania wzmożonych nastrojów społecznych. Często wydawane wytyczne urzędowe są tego dobrym przykładem²⁵.

Podsumowując, resort spraw wewnętrznych miał różne obszary działania²⁶. Komórki organizacyjne MSW, które w późniejszych latach tworzyły Departament Polityczny, zajmowały się zagadnieniami:

– społeczno-politycznymi: w tym a) polityką wewnętrzną w zakresie spraw polskich (ogólnoustrojowe i administracyjne, ugrupowania polityczne, wybory,

²² Arkadiusz Meller, „Z dziejów akcji antykomunistycznej w Polsce. Miesięcznik »Walka z Bolszewizmem« (1927–1931)”, *Historia i Polityka. Myśl polityczna i dyplomacja XX wieku* 7 (2008): 41–58; Maciej Marszał, „Komunizm w poglądach Antoniego Kwiatkowskiego (1920–1939)”, *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 2 (2014): 87–100.

²³ Są to interesujące przeglądy prasowe, z których można nie tylko wyczytać nastawienie odpowiednich redakcji do władz krajowych, ale także postrzeganie i ocenę II Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej, bo oczywiście „prasówki” te obejmowały także tytuły gazet i czasopism zagranicznych. Zob. Przeglądy prasowe, AAN, MSW DP, 41, 927, 1021.

²⁴ Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów*, 254–255.

²⁵ Pismo okólne z dnia 23 kwietnia 1921 r. w sprawie pochodów i zebrań informujące o niezniwinięciu przeszkód i blokad w ich urządzaniu, jeśli nie mają one charakteru antypaństwowego, AAN, MSW DP, 975, czy pismo okólne z dnia 27 sierpnia 1921 r. w sprawie zwiększającej się liczby napływających uchodźców z Rosji do Polski i stosownego reagowania na wskazaną okoliczność, AAN, MSW DP, 975.

²⁶ Warto wskazać za Romanem Hausnerem pozostałe działy kompetencyjne MSW w pierwszej połowie okresu międzywojnia: administracyjny, samorządu, techniczno-budowlany, wojskowości, organizacyjny. Hausner, *Pierwsze dwudziestolecie administracji*, 18–21.

opinia publiczna), b) problemami społecznymi (związki wyznaniowe, spory kulturalno-oświatowe), c) tematami polityczno-gospodarczymi (rynek pracy, emigracja, ruch zawodowy);

- narodowościowymi – głównie mniejszościami;
- bezpieczeństwa – w tym wewnętrznego bezpieczeństwa państwa, sabotaży, przestępczości kryminalnej, dywersji, szpiegostwa, sądownictwa doraźnego, stanów wyjątkowych.

Za wszystkie wskazane aspekty odpowiedzialne były od końca 1918 r. sekcje MSW, a od 1921 r. Departament Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy, który według wskazanego wcześniej Statutu MSW składał się z wydziału VIII – Bezpieczeństwa Publicznego, IX – Porządku Publicznego i Policji, X – Prasowego oraz XI – Stowarzyszeń.

Pierwszym zagadnieniem badawczym podjętym w monografii będzie zatem dokładna analiza procesu kształtowania się kompetencji, zakresu spraw i struktury Departamentu Politycznego MSW w okresie od 1918 do 1925 r. na podstawie źródeł archiwalnych, a także próba oceny, czy zachodzące przeobrażenia wewnątrz resortu, w odniesieniu do obszaru nadzorczego MSW dotyczącego bezpieczeństwa i społeczno-politycznego w pierwszej połowie dwudziestolecia międzywojennego, można uznać za udane.

3. Departament Polityczny MSW w latach 1926–1939

W lipcu 1926 r. powołano nowy statut organizacyjny, który istotnie zreformował dotychczasową strukturę²⁷. Przywrócono schemat czterech departamentów oraz przeprowadzono zmiany organizacyjne w kwestii nadzoru nad administracją policyjną. W Komendzie Głównej Policji Państwowej rozwiązano Wydział V, tzw. centralę policji politycznej, a jego kompetencje przejął Departament Polityczny MSW. Prowadził on od tej chwili wszystkie sprawy ogólnopolityczne, a także dokonywał analiz zdarzeń politycznych w kraju, które mogłyby zaburzać bezpieczeństwo we-

²⁷ W 1923 r. podział Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy był następujący: Wydział Bezpieczeństwa Publicznego składał się z referatów: cudzoziemców, repatriacji, reemigracji, deportacji, paszportów zagranicznych, granicy z Rumunią, Czechosłowacją, Niemcami i Wolnym Miastem Gdańsk, kolejny to referat ruchu granicznego z Łotwą, Litwą, Rosją i Ukrainą, ochrony granicy wschodniej, litewskiej, łotewskiej i wreszcie oddział informacyjny, a dalszy to Wydział Porządku Publicznego i Policji, Ochrony Granic i Prasowy. Statut organizacyjny MSW z dnia 12 lipca 1923 r., M.P. 1923, nr 172, poz. 218. Ostatnią zmianą przed 1926 r. było wprowadzenie Statutu organizacyjnego MSW w marcu 1924 r., M.P. 1924, nr 61, poz. 172. Nastąpiło kilka modyfikacji. Powstał Wydział Polityczny, a Departament Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy obejmował Wydziały Bezpieczeństwa Publicznego, Porządku Publicznego i Policji, Ochrony Granic, Prasowy oraz do Spraw Obywatelstwa i Przynależności.

wewnętrzne państwa. W jego skład wchodziły: Wydział Społeczno-Polityczny (referaty: ogólnoprawny, polskich legalnych stronnictw politycznych, polskich związków i stowarzyszeń społecznych, wyznaniowy, prasowy, ewidencji i druków), Wydział Narodowościowy (referaty: ogólnoprawny, wyznaniowy, niemiecki, ukraiński, białoruski, rosyjski, czeski i litewski, a także żydowski), Wydział Bezpieczeństwa (referaty: ogólny, ruchu zawodowego, ruchu komunistycznego i anarchistycznego, organizacji o tendencji antypolskiej, przestępczości, graniczny i środków łączności, informacyjny i tzw. MOB²⁸). We wrześniu 1931 r. model tytułowego departamentu uległ modyfikacji – przede wszystkim zmniejszono liczbę wydziałów; pozostały jedynie społeczno-polityczny, narodowościowy, bezpieczeństwa i tzw. inspektor spraw politycznych i bezpieczeństwa²⁹. W 1932 r. zachowano w wewnętrznym schemacie MSW nazwę Departament Polityczny I³⁰. Pod koniec międzywojnia (w 1939 r.) badana komórka obejmowała Wydział Organizacyjno-Prawny, Ogólny i Sekretariat Ministra.

Departament Polityczny do końca II Rzeczypospolitej miał w swojej kompetencji najważniejsze sprawy dla resortu, tj. polityczne, bezpieczeństwa, narodowościowe, wyznaniowe czy dotyczące ugrupowań politycznych. Oczywiście widać było pewne przekształcenia, jednak nie powodowały one większych zmian w jego bieżącym funkcjonowaniu. Istotnym obszarem działań departamentu było zbieranie informacji, opracowywanie raportów sytuacyjnych i wydawanie wytycznych do podległych organów administracji publicznej³¹. Od czasu przewrotu majowego kierownictwo resortu zwracało coraz większą uwagę na poprawność sporządzania meldunków. Starostowie w swoich cotygodniowych pismach byli zobowiązani uwzględniać miejscowe nastroje polityczne, przegląd prasy, polski ruch polityczny, polskie związki i stowarzyszenia społeczne, sprawy wyznaniowe, mniejszości narodowe, organizacje wywrotowe, zawodowe, strajki, stan bezpieczeństwa i inne istotne kwestie. Inaczej wyglądały miesięczne pisma wojewódzkie. Pierwszą ich część stanowił opis ruchu polskiego (sytuacja ogólna): przegląd prasy, a drugą (część szczegółowa) – charakterystyka działalności poszczególnych partii politycznych, związków i stowarzyszeń zawodowych, informacje o ruchach wywrotowych, zawodowych, bezrobotnych, strajki, stan bezpieczeństwa, mniejszości narodowe, problemy graniczne, szpiegostwo i dywersja³². Ta część była zwykle bardziej rozbudowana, gdyż obejmowała

²⁸ Zgodnie ze Statutem organizacyjnym MSW z dnia 15 lipca 1926 r., M.P. 1926, nr 158, poz. 459.

²⁹ Statut organizacyjny MSW z dnia 25 września 1931 r., M.P. 1931, nr 229, poz. 313.

³⁰ Statut organizacyjny MSW z dnia 25 czerwca 1932 r., M.P. 1932, nr 148, poz. 182.

³¹ Interesująca jest kwestia wytycznych przekazanych wojewodzie wołyńskiemu w sprawie polecenia wszystkim starostom terenu województwa wołyńskiego podjęcia działań przeciwko ruchowi wyznaniowemu unickiemu. Korespondencja z urzędem województwa wołyńskiego z dnia 18 lipca 1927 r. AAN, MSW DP, 1077.

³² Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów*, 432.

obszar całego województwa. Z raportów tych można było wyczytać nie tylko nastroje społeczne, jakie panowały w analizowanych latach, ale także oceny i nastawienie do ówczesnych rządzących³³. Minister spraw wewnętrznych za pośrednictwem Departamentu Politycznego zalecał wojewodom i starostom, aby sprawnie reagowali na różne antypolskie działania, które zachodzą na ich terenie. Należy to uznać za słuszne posunięcie, tym bardziej że okres międzywojnia był bardzo niespokojny. Polska była krajem wielonarodowościowym, co miało również odzwierciedlenie w liczbie osób zbierających się na manifestacjach. W samym roku 1932 organizacje społeczne i polityczne zgłosiły zamiar zorganizowania ponad 5300 takich zgromadzeń³⁴. Wydawane pisma okólne MSW miały służyć większej dyscyplinie w przestrzeganiu wszystkich tych zasad. Warto wskazać kilka przykładów. 29 października 1936 r. wysłano do wojewodów w Krakowie, Lublinie, Poznaniu i Wilnie, a także komisarza warszawskiego wytyczne w sprawie zająć na uczelniach wyższych, a dokładnie wciąganiu młodzieży akademickiej do licznych akcji politycznych. Przybierały one postać dużych manifestacji, strajków, które kończyły się pobiciami pewnych grup studentów (np. Żydów). Adresaci zostali zobowiązani przez MSW do publikacji stosownych zarządzeń określających środki zaradcze wobec takich przedsięwzięć i osobistego przypilnowania, aby takich sytuacji było jak najmniej. Mieli też składać sprawozdania akademickie, opisujące podobne wypadki na poszczególnych kampusach uniwersyteckich³⁵.

Inny przypadek dotyczył wskazań w kwestii polityki karno-administracyjnej. MSW zwróciło uwagę wojewodom i komisarzowi warszawskiemu, że w całym kraju rażąco wzrosła liczba nakładanych kar jednego typu. Kwestia ta dotyczyła tego, że na niektórych obszarach samorządowych stosowano tylko jeden rodzaj wykroczeń, np. sanitarnych. Ministerstwo uznało to za niedopuszczalne i nakazało stosować jednolitą politykę karno-administracyjną³⁶.

Ciekawym przypadkiem była też instrukcja MSW do podległych jej administracji o zwalczaniu pornografii. Do resortu docierały liczne wiadomości o powstawaniu wydawnictw i czasopism mających charakter nieobyczajny. Druki te były dostępne publicznie. Według MSW sprzedawcy nastawiali się na klientów młodocianych, co miało na nich demoralizujący i szkodliwy społecznie wpływ. Proceder ten wymagał

³³ Sprawozdanie Wydziału Narodowościowego MSW z życia mniejszości narodowych za miesiąc wrzesień-październik 1928 r., AAN, MSW DP, 962. Można tam wyczytać, iż czasopismo niemieckie *Deutsche Zeitung* w swojej propagandzie przedstawiało kłamliwe informacje na temat tego, że polscy rządzący w kraju powielają nieprawdziwe wiadomości na temat stosunków panujących w Rzeszy.

³⁴ Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów*, 436.

³⁵ Pismo okólne MSW do wojewodów w Krakowie, Lublinie, Poznaniu, Wilnie i komisarza warszawskiego z dnia 29 października 1936 r., AAN, MSW DP, 1222.

³⁶ Pismo okólne MSW do wojewodów i komisarza warszawskiego z dnia 21 stycznia 1930 r., AAN, MSW DP, 984.

więc dynamicznego działania i stanowczego przeciwstawienia się takim praktykom. Zalecono akcje inwigilacyjne dla urzędników pod przykrywką. Podczas kontroli sklepów można było dyskretnie zwracać właścicielom uwagę, że takie działania są niepożądane przez państwo. MSW przystąpiło do oficjalnego spisu publikacji i tytułów, które miały trafić na listę „zakazanych” i zabronionych do sprzedaży. Oprócz tego zaleciło pilnowanie, żeby w punktach publicznych nie pojawiały się plakaty, reklamy czy innego typu banery przedstawiające nagość lub czyny drastyczne. Zobowiązano również wojewodów i komisarza do natychmiastowego i bezwzględniego wdrożenia tych wytycznych³⁷.

W drugiej połowie II Rzeczypospolitej Departament Polityczny odgrywał kluczową rolę w strukturze MSW. Skupiał najważniejsze działy związane m.in. z bezpieczeństwem, kwestiami narodowościowymi czy partiami politycznymi. Instrukcje i okólniki, które przygotowywali urzędnicy pracujący w tej komórce, miały być potem wdrażane i respektowane przez administrację podległego szczebla – wojewódzkiego i powiatowego.

Drugim zagadnieniem badawczym w monografii będzie praktyczne ukazanie i próba oceny bieżącego rozwiązywania spraw wpływających do Departamentu Politycznego MSW od 1926 r. oraz tego, czy wydawane przez niego rekomendacje, sporządzane raporty, meldunki i sprawozdania spełniały swoją rolę i trafnie określały istotę ówczesnych niepokojów społecznych. Prześledzenie bieżącej pracy, na podstawie dokonanej kwerendy archiwalnej, pokaże nie tylko prawidłowość jego funkcjonowania, ale także stosunek do opozycji politycznej, ruchów radykalnych i polecanych metod ministrowi spraw wewnętrznych w zakresie kontroli życia politycznego i społecznego.

Podsumowanie

Działalność Departamentu Politycznego MSW w II Rzeczypospolitej wciąż czeka na kompleksowe opracowanie, z wykorzystaniem niezbadanych jeszcze źródeł archiwalnych. Problemy badawcze przedstawione w artykule to jedynie najważniejsze przykłady, które powinny zostać uwzględnione w takiej monografii. Oprócz uwzględnienia dotychczasowej literatury przedmiotu niezbędna jest szczegółowa analiza ustawodawstwa określającego strukturę i kompetencje resortu MSW i jego wewnętrzne regulacje. W zasobie źródłowym istnieje bowiem wiele niewykorzystanych materiałów, które obrazują bieżące funkcjonowanie tej komórki.

Rozważania nad Departamentem Politycznym pogłębią wiedzę o jego działalności, pozwolą ocenić jego rolę w resorcie spraw wewnętrznych oraz współpracę

³⁷ Pismo okólne MSW do wojewodów i komisarza warszawskiego z dnia 26 lutego 1930 r., AAN, MSW DP, 984.

z administracją terenową, określą pozycję w systemie bezpieczeństwa, a przede wszystkim ukazą go jako sprawne narzędzie do ograniczenia swobód obywatelskich i nadzoru nad społeczeństwem właśnie poprzez gromadzenie specjalnych informacji i wykorzystywanie ich do realizacji celów politycznych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Departament Polityczny: 41, 927, 962, 973, 975, 984, 1000, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1077, 1222.

Źródła prawne

Dekret Rady Regencyjnej z dnia 3 stycznia 1918 r. o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskiem. Dz.U. 1918, nr 1, poz. 1.

Okólnik Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 czerwca 1919 r. Dz.Urz. MSW. 1919, nr 37, poz. 484.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 lipca 1926 r. w sprawie statutu organizacyjnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. M.P. 1926, nr 158, poz. 459.

Statut organizacyjny MSW z dnia 1 kwietnia 1921 r. M.P. 1921, nr 74, poz. 115.

Statut organizacyjny MSW z dnia 12 lipca 1923 r. M.P. 1923, nr 172, poz. 218.

Statut organizacyjny MSW z dnia 3 marca 1924 r. M.P. 1924, nr 61, poz. 172.

Statut organizacyjny MSW z dnia 15 lipca 1926 r. M.P. 1926, nr 158, poz. 459.

Statut organizacyjny MSW z dnia 25 września 1931 r. M.P. 1931, nr 229, poz. 313.

Statut organizacyjny MSW z dnia 25 czerwca 1932 r. M.P. 1932, nr 148, poz. 182.

Opracowania

Chojnowski, Andrzej. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. Wydawnictwo Ossolineum, 1979.

Dąbrowski, Adam Grzegorz. *Kancelaria Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie w latach 1918–1939*. Wydawnictwo Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych Archiwum Akt Nowych, 2015.

Hausner, Roman. „Organizacja i zakres działania władz administracji ogólnej”. *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 2 (1928): 1–10.

Hausner, Roman. „Organizacja władz administracyjnych”. *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 24–27 (1922).

Hausner, Roman. *Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych*. Drukarnia Gazety Administracji i Policji Państwowej, 1939.

Hausner, Roman. „Rozwój organizacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”. *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 9 (1929): 11–18.

- Hausner, Roman. „Zakres działania władz administracji ogólnej”. *Gazeta Administracji* 24 (1936): 11–19.
- Hausner, Roman. „Zmiany w organizacji władz naczelnych”. *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 18 (1932): 15–21.
- Kostrubiec, Jarosław. „Roman Hausner (1883–1947) – wybitny administratywista Polski międzywojennej”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 66 (2019): 141172. <http://dx.doi.org/10.17951/g.2019.66.1.141-172>.
- Kozyra, Waldemar. „Działalność kierownictwa resortu spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie konfliktu polsko-bolszewickiego: luty 1919–październik 1920”. W: *Rok 1920. Wojna i polityka*, red. Mirosław Szumiło. Wydawnictwo UMCS, 2011.
- Kozyra, Waldemar. „Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Polsce Odrodzonej 1918–1939”. *Dzieje Najnowsze* 2 (2010): 34–50.
- Kozyra, Waldemar. „Polityka administracyjna kierownictwa resortu spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej wobec samorządu terytorialnego w latach 1918–1939”. *Przegląd Sejmowy* 174, z. 1 (2023): 7–29. <https://doi.org/10.31268/PS.2023.164>.
- Kozyra, Waldemar. „Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w dziedzinie aprowizacji i jej wpływ na aprowizację armii polskiej w latach 1918–1939”. W: *Oblicza wojny*, red. Witold Jarno i Jarosław Kita. Wydawnictwo UŁ, 2020: 187–210.
- Kozyra, Waldemar. *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*. Wydawnictwo UMCS, 2009.
- Kozyra, Waldemar. „Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1918–1922”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 10 (2007): 323–359.
- Kozyra, Waldemar. „Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1922–1926”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 12 (2009): 237–263.
- Kozyra, Waldemar. „Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych w zakresie organizacji i funkcjonowania urzędów organów administracyjnych w latach 1918–1926”. W: *Dzieje biurokracji*, red. Artur Górak. Wydawnictwo UMCS, 2018.
- Kozyra, Waldemar. „Polityka administracyjna resortu spraw wewnętrznych w zakresie spraw wojskowych w latach 1926–1939”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 33, z. 1 (2019): 282–301.
- Kozyra, Waldemar. „Polityka Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wobec życia społeczno-politycznego w Polsce w latach 1926–1928. Wybory parlamentarne z 4 i 11 marca 1928 r.”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 20 (2017): 398–405.
- Kozyra, Waldemar. *Polityka Ministra wewnątrznych spraw Polskoji Republiki szczodo Schidnich Kresiw u 1918–1926 rr.* W: *Ucrainica – Polonica*, red. Jan Tereszczenko. Instytut Historii im. M. Hruszewskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy i Żytomierski Państwowy Uniwersytet Iwana Franka, 2005: 25–46.
- Kozyra, Waldemar. „Służba informacyjno-polityczna resortu spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w pierwszych latach po zamachu majowym (1926–1930)”. W: *Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej. Materiały*, red. Piotr Kolakowski i Andrzej Peplowski. Avalon, 2011.

- Kozyra, Waldemar. „Ustawowe uprawnienia ministrów spraw wewnętrznych i zarys ich realizacji w Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939”. W: *Państwo – władza – społeczeństwo w dwudziestym wieku*, red. Waldemar Kozyra. Wydawnictwo UMCS, 2004.
- Krajewski, Krzysztof. „Przestępczość w II Rzeczypospolitej w świetle danych statystycznych”. *Archiwum Kryminologii* 34 (2012): 531–566.
- Marszał, Maciej. „Komunizm w poglądach Antoniego Kwiatkowskiego (1920–1939)”. *Studia nad autorytaryzmem i totalitaryzmem* 2 (2014): 87–100.
- Matelski, Dariusz. „Polityka narodowościowa II Rzeczypospolitej wobec mniejszości niemieckiej”. *Przegląd Historyczny* 90, z. 2 (1999): 151–155.
- Mądziel, Maciej. „Polityka Drugiej Rzeczypospolitej wobec mniejszości ukraińskiej w latach trzydziestych XX wieku”. *Colloquium* 3 (2011): 24–30.
- Meller, Arkadiusz. „Z dziejów akcji antykomunistycznej w Polsce. Miesięcznik »Walka z Bolszewizmem« (1927–1931)”. *Historia i Polityka. Myśl polityczna i dyplomacja XX wieku* 7 (2008): 41–58.
- Misiuk, Andrzej. „Dwie konstytucje policyjne II Rzeczypospolitej. Od ustawy z 24 lipca 1919 r. do rozporządzenia Prezydenta RP z 22 marca 1928 r.”. *Studia Politologiczne* 51, z. 1 (2007): 15–33.
- Misiuk, Andrzej. *Od Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Posterunku Policji Państwowej. Dzieje ustroju organów policyjnych i administracyjnych w II RP w latach 1919–1926*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, 1988.
- Misiuk, Andrzej. *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- Misiuk, Andrzej. *Służby specjalne w II Rzeczypospolitej 1918–1939*. Bellona, 1994.
- Misiuk, Andrzej. *Zarys ustroju administracji spraw wewnętrznych w Polsce. Przemiany prawno-organizacyjne od połowy XVIII wieku do współczesności*. Difin, 2018.
- Paruch, Waldemar. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu pilsudczykowskiego (1926–1939)*. Wydawnictwo UMCS, 1997.
- Radzinowicz, Leon. „Przestępczość w Polsce w latach 1924–1933 na podstawie policyjnej statystyki kryminalnej”. *Archiwum Kryminologiczne* 2 (1935): 1–132.